
1.4. ФІЛОСОФСЬКІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ БІБЛІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (остання чверть XIX – початок XX ст.)

Бібліологічна освіта, зіперта на вітчизняну традицію біблеїстичних досліджень та доволі інтенсивну рецепцію зарубіжного (переважно західноєвропейського) досвіду в цій галузі, в останній чверті XIX – на початку XX ст. стала важливим і потужним компонентом освітнього процесу в Київській духовній академії. Причому варто відзначити не лише генетичний, світоглядний, методологічний та структурний зв'язок цього компонента з богословською освітою, власне центральною ланкою діяльності Академії як православного навчального закладу: саме вивчення, дослідження й актуальне застосування Святого Письма і святоотчої спадщини утворювали фундамент православної богословської підготовки. Йдеться також і про помітний вплив осягнення різних аспектів біблійної книжності на загальногуманітарну (у тому числі філософську) підготовку студентів, що створювала підґрунтя для їх подальшої ефективної діяльності у богословсько-апологетичній, місіонерській, освітньо-просвітницькій, церковно-адміністративній царинах.

У цьому розділі здійснено спробу визначити та розглянути основні ідейно-філософські, методологічні та методичні засади бібліологічної освіти в Київській духовній академії, що передбачає з'ясування статусу знань про Біблію у православному духовно-академічному середовищі, а також визначення змісту і специфіки викладання таких дисциплін, як біблійна ісагогіка, текстуальна та філологічна критика Біблії, біблійна історія та археологія, біблійне богослов'я тощо. Встановлюючи хронологічні межі дослідження (остання чверть XIX – початок XX ст.), ми керуємося тим, що, по-перше, з точки зору організації та адміністрування освітнього процесу саме цей період демонструє ефект акумуляції кількох

попередніх методичних та адміністративних трансформацій, виявлених в еволюції духовно-академічних статутів, зокрема 1869 та 1884 років. По-друге, саме цей відтинок історії Київської духовної академії вирізняється аналогічним ефектом акумуляції енергії «зустрічі поколінь» академічної професури – тих її представників, чия активна наукова та просвітницька діяльність забезпечила певну наступність і стабільність ідейних, методологічних, методичних та організаційно-структурних засад академічної бібліологічної освіти¹.

Крім того, з точки зору визначення найзагальнішого духовно-інтелектуального контексту, в якому актуалізувалася біблійно-освітня проблематика у православній духовній школі, зокрема в КДА, досліджуваний нами період виявився, свого роду, тим «осьовим часом», коли на століття вперед закладалася проблематика біблеїстики, формулювалися основні питання цієї науки, визначалися, виокремлювалися та конкурували між собою різні теоретичні позиції, відповідні школи та течії. Не залишилася осторонь цих процесів і православна біблеїстика, що прагнула, з одного боку, збереження власної догматичної та культурної традиції, а з другого – входження до ширшого, європейського та світового, духовно-інтелектуального простору, наслідком чого мала стати інституціалізація структурованої та повнофункціональної галузі досліджень, здатної розвиватись як у богословсько-апологетичному, так і в науково-критичному аспектах. А це, своєю чергою, мало надати додаткового імпульсу всебічному розвитку бібліологічної освіти.

Зокрема, особливої актуальності набувало питання щодо можливості конституювання православної біблієзнавчої науки і як систематизованої галузі знання, і як системи навчальних дисциплін. А тут найсуттєвішим було те, що проблема викладу знань про Біблію тісно пов'язувалася із церковно-дидактичними завданнями духовно-академічного богослов'я. І традиційний дисциплінарний розподіл у біблеїстиці, і контроверза її методологій, напрацьованих різними конфесіями, об'єктивно мали узгоджуватися зі специфікою

¹ Маємо на увазі міцну традицію наступності за лінією учительства-учнівства тих представників «старшого» (С. Сольський, Я. Олесницький, А. Царевський) та, умовно кажучи, «молодшого» (Ф. Покровський, Д. Богдашевський, В. Рибинський, О. Глаголев) поколінь київської академічної професури, які протягом кількох десятиліть систематично співпрацювали на ниві викладання бібліологічних дисциплін в КДА і, фактично, вибудували його структуру.

цілей і завдань православної духовної академії як навчальної та богословської інституції.

Отже, саме домінування апологетичних і морально-дидактичних завдань та відповідних світоглядних, методологічних і методичних вимог, зумовлене специфікою праці у вищому церковному духовно-навчальному закладі, визначило особливості теоретичних зацікавлень і концептуальних акцентів не лише у науково-богословській та публіцистичній, а й у викладацькій діяльності представників київської академічної професури зазначеної доби. З точки ж зору суб'єктивної, найвизначніші професори Київської духовної академії і за світоглядною, і за інтелектуальною позиціями опинялися в ситуації суперечливої взаємодії якостей, з одного боку, критично настановлених дослідників, а з другого – апологетично заангажованих церковно-державних чиновників.

Ісагогічний аспект бібліологічної освіти в Київській духовній академії

З огляду на нашу тему, особливої уваги потребує, передусім, ісагогіка, розробка якої становила важливу дидактичну проблему бібліологічної освіти в КДА. Ісагогічні матеріали (присвячені т. зв. «вступним» відомостям щодо Біблії та окремих її книг), зважаючи на їх специфічне місце в біблеїстичних дослідженнях, поставали необхідним компонентом як коментаторських розвідок, так і навчальних курсів академічних професорів. Саме на тлі ісагогіки на межі ХІХ–ХХ ст. відбувалася суперечлива взаємодія традиційних («стара ісагогіка») та науково-критичних («нова ісагогіка») методологій у біблеїстиці. Причому більшість ісагогічних публікацій київської професури зазначеної доби можуть бути проаналізовані у зв'язку з організацією викладання Біблії – як традиційного, в рамках конфесійних екзегетичних програм, так і базованого на науково-критичних засадах.

З-поміж авторів відповідних публікацій (насамперед, у журналі «Труды Киевской духовной академии») найбільшою активністю відзначилися такі представники київської академічної професури, як Стефан Сольський, Арсеній Царевський, Яким Олесницький, Федір Покровський, Володимир Рибинський, Дмитро Богдашевський. У їхньому ісагогічному доробку – оглядові нариси, присвячені окре-

ним біблійним книгам або розділам Св. Письма¹, тексти лекцій², розвідки методологічного і дидактичного характеру³, бібліографічні огляди та рецензії⁴. Працюючи у таких різноманітних жанрах, київські біблеїсти виявляли виразну здатність до саморефлексії, концептуалізації досвіду, пошуків шляхів практично-педагогічної реалізації власного богословського і наукового потенціалу.

Важливим етапом у розвитку вітчизняної духовно-академічної бібліології стали спроби розробки ефективних навчальних посіб-

¹ Див.: Олесницький А. А. Государственная летопись царей иудейских, или книги забытые (Параλειпомена) // ТКДА. – 1879. – № 8. – С. 393–479; № 12. – С. 415–462; Його ж. Государственная израильская летопись, или книга царей Херема // ТКДА. – 1880. – № 5. – С. 3–83; Його ж. Книга Песнь Песней (Шир га-Ширим) и ее новейшие критики // ТКДА. – 1881. – № 4. – С. 367–451; № 5. – С. 45–77; № 7. – С. 255–323; № 12. – С. 405–465; 1882. – № 1. – С. 1–44; № 3. – С. 171–201; № 6. – С. 190–207; № 9. – С. 3–51 (окреме вид. – К., 1882); Його ж. Книга Притчей Соломоновых и ее новейшие критики // ТКДА. – 1883. – № 11. – С. 333–395; № 12. – С. 535–616 (окреме вид. – К., 1884); Царевский А. С. Пятокнижие Моисея // ТКДА. – 1889. – № 2. – С. 282–332; № 5. – С. 48–102; № 6. – С. 171–222; № 8. – С. 566–616; № 10. – С. 181–229; № 12. – С. 456–479; Богдашевский Д. И. Послание св. ап. Павла к Ефессянам // ТКДА. – 1900. – № 3. – С. 435–476; № 6. – С. 254–285; 1901. – № 2. – С. 159–210; 1903. – № 2. – С. 254–304; № 4. – С. 505–537; № 6. – С. 213–274; № 10–12. – С. 273–368; 1904. – № 1–9. – С. 369–678; Рыбинский В. П. О Библии // ТКДА. – 1902. – № 3. – С. 359–382; Богдашевский Д. И. О втором послании св. ап. Павла к Коринфянам // ТКДА. – 1902. – № 7. – С. 349–375; Його ж. Послание св. Апостола Павла к Евреям // ТКДА. – 1905. – № 3. – С. 325–359; Його ж. О личности св. Апостола Павла // ТКДА. – 1906. – № 1. – С. 1–16; Його ж. Первое послание св. Апостола Павла к Коринфянам // ТКДА. – 1905. – № 3. – С. 303–335; Його ж. Послание св. Апостола Иакова // ТКДА. – 1907. – № 10. – С. 181–210; № 11. – С. 439–462; Його ж. Второе соборное послание св. Апостола Петра // ТКДА. – 1908. – № 7. – С. 355–393; Його ж. Послание св. Апостола Иуды // ТКДА. – 1908. – № 11. – С. 361–389; Рыбинский В. П. Книга пророка Авдия // ТКДА. – 1909. – № 12. – С. 636–684; Його ж. Книга пророка Михея // ТКДА. – 1910. – № 11. – С. 319–361; № 12. – С. 525–554.

² Див., напр.: Сольский С. М. Из чтений по Ветхому Завету. Глава 1. История науки по Ветхому Завету и история происхождения ветхозаветных книг // ТКДА. – 1870. – № 9. – С. 589–640; Його ж. Из чтений по Ветхому Завету. Гл. 2. История собрания ветхозаветных книг в один священный кодекс, или история ветхозаветного канона // ТКДА. – 1871. – № 7. – С. 71–117; Його ж. Из лекций по Новому Завету // ТКДА. – 1877. – № 8. – С. 234–284; 1878. – № 4. – С. 98–127.

³ Див.: Сольский С. М. Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время? // ТКДА. – 1887. – № 3. – С. 358–376; Рыбинский В. П. Первый опыт «Введения в священное Писание» // ТКДА. – 1900. – № 11. – С. 447–456.

⁴ Див.: Сольский С. М. [рец. на:] «Руководство к последовательному чтению учительных книг Ветхого Завета». – К., 1871; «Руководство к последовательному чтению пророческих книг Ветхого Завета». – Изд. 2-е, дополн. и исправл. – К., 1871 // ТКДА. – 1871. – № 8. – С. 431–444. Його ж. [рец. на:] «Руководственное пособие к пониманию Псалтири». Сост. свящ. Х. Орда, К., 1882 // ТКДА. – 1883. – № 6. – С. 356–368; Його ж. [рец. на:] «Руководство к изъяснительному чтению Четвероевангелия и Деяний Апостольских» А. Иванова. – К., 1886; «Учебное руководство к толковому чтению Четвероевангелия и книги Деяний Апостольских» Д. Боголепова. Изд. 2-е, исправл. и дополн. Москва, 1886 // ТКДА. – 1886. – № 12. – С. 713–724; Покровский Ф. Я. [рец. на:] Учебник библейской истории Ветхого Завета доктора Августа Келера. Эрлянген и Лейпциг. 1893 // ТКДА. – 1894. – № 8. – С. 630–663; № 9. – С. 146–170; Рыбинский В. П. Библия для детей // ТКДА. – 1897. – № 1. – С. 3–34; Його ж. О Библии (публичное чтение) // ТКДА. – 1902. – № 3. – С. 359–382.

ників з ісагогіки, здійснені одним із найвидатніших вихованців і діячів КДА другої половини ХХ ст. Стефаном Сольським. Його академічна діяльність була пов'язана з кафедрою Св. Письма Нового Завіту, де він обіймав посади бакалавра (1864–1867), екстраординарного (1867–1868), ординарного (1878–1889) та заслуженого ординарного (1889–1897) професора. Основними напрямками професійної активності С. Сольського у царині бібліології були науково-дослідна і викладацька діяльність. Особливо значні зусилля професора було спрямовано на вивчення процесу становлення концептуальних засад біблійної ісагогіки та підготовки наукових посібників-«вступів» до вивчення Св. Письма. Цим питанням присвячено великі фрагменти таких його праць, як «Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики»¹, «Обозрение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени»², «Из чтений по Ветхому Завету. Глава 1. История науки по Ветхому Завету»³. На особливу увагу заслуговують опубліковані С. Сольським фрагменти «Из лекций по Новому Завету»⁴, що увиразнюють спробу професора – на жаль, незавершену – підготувати власну версію бібліологічного «Вступу», його бібліографічні нариси, присвячені аналізу аналогічних спроб своїх сучасників⁵, а також однієї з пізніх праць автора – «Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время?» (1887), що підсумовує ідейну та концептуальну еволюцію автора у цій галузі бібліологічних досліджень.

Питання про те, чим визначена особлива зацікавленість С. Сольського ісагогічною проблематикою, на нашу думку, яскраво відбиває специфіку як ідейно-теоретичного контексту доби, так і соціального статусу вченого, з одного боку – офіційного професора-богослова, а з іншого – професіонала, добре обізнаного на європейській літературі предмета. Тож теоретичні зацікавлення біблеїста і розставлені ним концептуальні акценти у питанні підготовки вступних навчальних посібників для вивчення Біблії визначилися домінуванням апологетичних і морально-

¹ Див.: ТКДА. – 1866. – № 10. – С. 157, 169–175; № 11. – С. 327, 334–335; № 12. – С. 470–473, 478–481, 486, 488–494, 499, 500–501, 502–505.

² Див.: Православное обозрение. – 1869. – № 4. – С. 568–577; № 6. – С. 799–800, 814, 818–820, 821–822.

³ Див.: ТКДА. – 1870. – № 9. – С. 589–640.

⁴ Див.: ТКДА. – 1877. – № 8. – С. 234–284; 1878. – № 4. – С. 98–127.

⁵ Див.: прим. 4 на с. 98.

дидактичних завдань та відповідних світоглядних, методологічних і методичних вимог.

Значною вадою сучасної йому вітчизняної бібліології С. Сольський вважав відсутність цілісного й систематичного наукового посібника, присвяченого книгам Святого Письма¹, здатного протистояти раціоналістичним «негативним поглядам»². Зокрема, він вказував на необхідність подолання як надмірно спрощеного викладу відомостей про біблійні книги, не випробуваного критичною науковою перевіркою, так і механічного викладу змісту Біблії, не спроможного увиразнювати внутрішній зв'язок, єдність думки та мети біблійних книг³. Виходячи з власного дослідницького та викладацького досвіду, вчений усвідомлював потребу в такому вступі до біблійних книг, «який з критичним викладом відомостей щодо них поєднував би цілісний і систематичний огляд їхнього змісту, який у своїх остаточних висновках давав би виразні відповіді на ті запитання, що поставлені сучасною наукою...»⁴.

Реагуючи на відому раціоналістичну трансформацію європейської біблеїстики, внаслідок якої біблійні книги перетворилися на звичайний витвір релігійного письменства, історичні та літературні пам'ятки, що вимагають відповідного методу дослідження та викладання⁵ і, по суті, позбавляються церковного та богословського характеру⁶, С. Сольський був переконаний у тому, що основним принципом вивчення біблійної писемності має бути принцип не лише історичний, а й історико-догматичний⁷. Цей принцип, на думку київського професора, стосується і бібліологічних вступів. Методологічно і методично досконалим, з його погляду, може вважатися лише той вступ до вивчення біблійних книг, «котрий висуне своїм завданням 1) критично перевіряти встановлені сучасною негативною критикою упереджені погляди на походження, зібрання, збереження та значення біблійних книг у древній християнській Церкві та, 2) не ігноруючи висновків негативної критики

¹ Див.: Сольский С. Из лекций по Новому Завету // ТКДА. – 1877. – № 8. – С. 244.

² Див.: Його ж. Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время? // ТКДА. – 1887. – № 3. – С. 266.

³ Див.: Його ж. Из лекций по Новому Завету // ТКДА. – 1877. – № 8. – С. 246.

⁴ Там само.

⁵ Див.: Його ж. Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время? // ТКДА. – 1887. – № 3. – С. 363.

⁶ Див.: Там само. – С. 372.

⁷ Див.: Його ж. Из лекций по Новому Завету // ТКДА. – 1877. – № 8. – С. 252–253.

щодо кожної біблійної книги окремо, а критично перевіряючи їх на підставі відомостей, вміщених у самій книзі, та церковного Передання, прагнучиме до об'єктивного викладу відповідного про неї уявлення в дусі древньої християнської Церкви...»¹. Це було принциповою позицією Сольського, що відбилася і в його міркуваннях щодо структури бібліологічного вступу, який повинен охоплювати чотири складові: 1) історичний аналіз походження біблійних книг, зокрема, їх авторства та умов написання; 2) критичний розгляд відомостей про богодухновенність цих книг та укладання їх в єдиний священний кодекс – канон; 3) огляд історії збереження тексту та його стародавніх перекладів; 4) огляд змісту кожної з книг, супроводжений відповідними висновками щодо їх значущості для прийняття до канону².

Варто зауважити, що, пропонуючи у статусі особливої частини вступу огляд змісту біблійних писань, С. Сольський демонструє беззаперечну оригінальність порівняно із західною традицією. У західних посібниках, як правило, було зібрано і систематизовано різноманітні матеріали щодо книг Св. Письма, вміщених у п'яти або шести розділах, де висвітлювалася історія походження священних книг; історія їх поєднання в одному корпусі; історія збереження; історія поширення; історія тлумачення. Інколи попередньо викладалась історія осіб, що давали життя біблійним книгам. На думку С. Сольського, презентація різноманітних відомостей щодо біблійних книг у західних вступях часто оминала увагою їх внутрішній зміст і не давала відповіді на релігійно-догматичні питання³. На відміну від західних авторів, православний біблеїст обстоює «священну цінність» біблійних книг, ґрунтуючись на зовнішніх і внутрішніх доказах їх богодухновенності.

Відтак, уже у лекціях зі Старого Завіту С. Сольський пропонує не обмежуватися лише т. зв. «загальним вступом», а й уміщувати «спеціальний вступ», присвячений огляду⁴ внутрішнього змісту кожної книги на підставі історико-догматичного підходу. Цікаво, що православний біблеїст не вагаючись запозичив цей структурний поділ у відомого представника «негативної критики» і не приховував це;

¹ Сольский С. Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время? // ТКДА. – 1887. – № 3. – С. 374–376.

² Його ж. Из лекций по Новому Завету // ТКДА. – 1877. – № 8. – С. 250–251.

³ Див.: Там само.

⁴ Див.: Його ж. Из чтений по Ветхому Завету // ТКДА. – 1870. – № 9. – С. 591.

вказуючи на пріоритет де Ветте ¹, він, очевидно, сподівався наповнити такий поділ новим, відповідним до власних поглядів, змістом.

Ця структура корелює із запропонованою в лекціях з Нового Завіту: «загальний вступ» там охоплює три перші частини, а «спеціальний вступ» припадає на четверту. Щоправда, спостерігаємо суттєву зміну в оцінці відомостей щодо історії тлумачення біблійного тексту і навіть історії перекладів. Так, у лекціях з Нового Завіту С. Сольський схильний вилучати такі відомості зі вступів, стверджуючи, що «історія екзегетики належить уже до обігу біблійної писемності, а не до з'ясування її суттєвих і характеристичних властивостей». На його думку, «навіть історія перекладів у тому вигляді, в якому викладають її деякі західні укладачі... включаючи сюди огляд давніх і нових перекладів аж до останнього часу й здійснюючи опис їх морально-релігійного впливу на різні народності, вводить до науки відділ, який не має до неї безпосереднього стосунку...» ². Таке «витискування» несуттєвих з позицій київського біблеїста відомостей видається доволі промовистим.

Варто уваги, що найостанніша із запропонованих С. Сольським версій бібліологічного вступу ³ містить лише три частини: 1) критичний розгляд питань щодо походження священних книг та їх змісту, зокрема, аналіз заперечень негативної критики з метою утвердження церковного Передання; 2) критичний огляд історії біблійного канону; 3) критичний огляд історії тексту, або історії збереження священних книг. Формально, можна було би говорити про відсутність кореляції цієї версії з попередніми. Проте, якщо згадати керівну ідею С. Сольського щодо мети бібліологічних вступів – захистити від заперечень раціоналістичної критики священність біблійних канонічних книг, звертаючись для цього як до зовнішніх чинників їх походження та збереження, так і до внутрішніх свідчень, отриманих шляхом історико-догматичного аналізу змісту самого тексту – то бачимо, що й ця версія є конгеніальною щодо попередніх. Адже і перша, і друга складові цієї структури стосуються принципового для С. Сольського аналізу змісту тексту біблійних книг, хоча й не виокремленого спеціально, як у попередніх версіях. Водночас дослідник допускав як повернення до поділу вступу на

¹ Див.: Сольский С. Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время? // ТКДА. – 1887. – № 3. – С. 365.

² Його ж. Из лекций по Новому Завету // ТКДА. – 1877. – № 8. – С. 250.

³ Див.: Його ж. Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время? // ТКДА. – 1887. – № 3. – С. 374–375.

«загальну» та «спеціальну» частини, так і структурні відозміни самих цих частин – за умов принципового прагнення дати «свідому відповідь на порушувані та поширювані раціоналізмом питання та сумніви щодо походження та значення священного кодексу»¹.

Герменевтика бібліологічного викладу: київський внесок у створення «шкільної тлумачної Біблії»

Цікава ісагогічна та герменевтична програма випрацьовувалась і формулювалась у стінах Київської духовної академії у зв'язку з такою важливою бібліологічною потребою, як створення «шкільної тлумачної Біблії», актуалізованою через появу та поширення наприкінці 1870-х рр. російськомовного, т. зв. «синодального», перекладу Біблії. Цей переклад створювався, за висловом історика-сучасника², як «пам'ятник церковний» і водночас «народний». Об'єктивно, він мав задовольнити суспільну потребу у загальнодоступному, зрозумілому для широкого православного загалу біблійному тексті. Це була, в тому числі, й освітня потреба компенсувати «темряву та хибність» багатьох місць слов'янського тексту, які, своєю чергою, зумовлювали масове звернення світських людей до іноземних перекладів та тлумачень Біблії. З огляду на нашу тему, варто уваги, що із самого початку «правильний переклад» рекомендувалося супроводити навчальними вступами до кожної книги та пояснювальними примітками, аби «малозручні для розуміння місця не створили приводу для хибних тлумачень»³.

Врешті-решт перемогло прагнення державної церкви залишити «синодальний» переклад Біблії книгою для повчального читання, надавши йому в очах загалу віруючих найвищої авторитетності. Прагнення це було зрозумілим у контексті протидії імперській державно-церковній системи як протестантським релігійним рухам, що активно апелювали до Біблії, так і атеїзму й вільнодумству, сполученим із соціалістичними рухами, що народжувалися й міцніли тоді не лише в Російській імперії, а й у світі.

Відповідно, програма створення шкільних приміток до «синодального» тексту Біблії, речником якої виявився відомий київський

¹ Сольский С. Каков может быть состав научных введений в книги Св. Писания в настоящее время? // ТКДА. – 1887. – № 3. – С. 376.

² Див.: Чистович И. А. История перевода Библии на русский язык. – 2-е изд. – СПб., 1899 (Репринт: – М.: Росс. Библ. Об-во, 1997). – С. 334.

³ Див.: Там само. – С. 139.

біблеїст Яким Олесницький¹, стала виявом складної ідейно-інтелектуальної еволюції київського (і ширше – всеросійського) духовно-академічного середовища. Підготовка підручників з ісагогіки (вступних курсів до Біблії), науковий виклад, узгоджений із церковною традицією, а також, як бачимо, створення популярної тлумачної Біблії були актуальними завданнями, що привертати увагу представників київської духовно-академічної школи.

Критерії створення «шкільних» приміток до біблійного тексту були визначені й сформульовані Я. Олесницьким, з одного боку, на ґрунті світоглядної та інтелектуальної еволюції самого біблеїста як фахівця з давньоєврейської мови та біблійної археології, талановитого дослідника і викладача. А з другого боку, як і у випадку з аналізованим вище досвідом С. Сольського, вони були результатом суперечливої взаємодії якостей критично настановленого дослідника та апологетично заангажованого церковно-державного чиновника.

У «загальній» частині «Правил» Я. Олесницького наголошувалося на «популярності» приміток та йшлося про необхідність викладу «категоричного», «короткого», «пов'язаного із текстом». Висувалося також завдання уникнути надмірного «академізму», «шкільної» деталізації, «абстрактних міркувань». Загалом «Правила» мали прагматичний характер і спрямовували на оптимізацію викладу згідно із завданням самих приміток, жанром і змістом пояснюваного тексту. Застереження проти надмірного застосування «критичних прийомів», «спеціального аналізу», «посилань на наукові дослідження та коментарі» мали на меті передусім уникнення модного тоді захоплення іноземними джерелами та методами, як правило, не безперечними для православного прочитання Св. Письма. З другого боку, в російських богословських колах проявилися намагання актуалізувати для широкого загалу віруючих «рідну» святоотчу спадщину². Автор «Правил» як нау-

¹ Див: Правила для руководства при предполагаемом составлении в Киевской духовной академии объяснительных примечаний к русскому тексту Библии (учительных книг), составленные, по поручению Совета Академии, экстраординарным профессором Ак. Олесницким // Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 1876/77 уч. год // ТКДА. – 1877. – Т. III. – Приложение. – С. 231–237.

² Сам Я. Олесницький був відомий як дослідник і систематизатор святоотчої ісагогіки та екзегетики. Його ісагогічну хрестоматію (див.: *Олесницкий А. А. Руководственные о Св. Писании Ветхого и Нового Завета сведения из творений св. Отцов и Учителей Церкви.* – СПб., 1894) високо оцінювали сучасники; вона і досі лишається актуальною як цінне зібрання традиційних церковних поглядів на атрибуцію, обставини написання, зміст та правила тлумачення біблійних книг.

ковець також прагнув розширення кола джерел і відомостей, необхідних для роз'яснення тексту Біблії. Ризикуючи втратити «популярність» приміток (у цьому контексті – як проекції відомих «православності» та «народності»), Я. Олесницький намагався діяти за принципом «що не є забороненим, то є дозволеним». Тож «загальні» правила фіксували та унормовували необхідність задоволення важливої суспільної потреби у створенні демократичного, популярного жанру «тлумачної Біблії» – доступного біблійного тексту із зрозумілими за формою та змістом пояснювальними примітками.

У «спеціальних» правилах Я. Олесницький запропонував оптимальне зіставлення різних мовних (давньоєврейської, грецької та слов'янської) традицій для популярного роз'яснення важких місць російського перекладу. Ці правила апелювали до історичного, географічного, культурного контексту при роз'ясненні біблійних повідомлень, поданих через «синодальний» текст. Це також виявляло орієнтацію на популяризаторські, викладацькі завдання. У разі необхідності пропонувалося контекстуальне роз'яснення, витлумачення «історичних обставин», прояснення «натяків на народні звичаї та настанови, народні вірування давніх євреїв або взагалі давніх народів, указівок на невідомі пам'ятки мистецтва та інші предмети або знаряддя».

Не випадковою була й уважність Я. Олесницького як філолога-гебраїста до пояснення недосконало переданих у російському перекладі особливостей старозавітної поетики та літературної форми: «метафоричних виразів та... ідіом»; «приказкових висловів»; виразів, значення яких «може бути пояснене особливостями єврейської мови і слововживанням окремих письменників»; значення «речень багаточленних або висловлених у формі періодів, якщо в них не є ясним співвідношення між членами або якщо це співвідношення слід розуміти особливим чином».

Нарешті, останні зі «спеціальних» правил стосувались уніфікації джерельної бази для підготовки приміток, а також координації діяльності усіх духовних академій у створенні майбутньої «повної коментованої Біблії». Зокрема, Я. Олесницький рекомендував, уникаючи суперечностей у системі приміток, «пристосовуватися до одного з існуючих коментарів, указаних Св. Синодом для керівництва при вивченні Св. Письма, краще за все, до класичного коментаря

Кейля та Деліча». Тут йшлося про багатотомний коментар¹, схвалений Св. Синодом для застосування у викладанні Святого Письма в духовних академіях Російської імперії, який репрезентував у цілому консервативну ісагогічну та екзегетичну лінію² та протистояв ліберальним традиціям дослідження Біблії, репрезентованим, зокрема, відомими тоді серед російських біблеїстів творами де Ветте³.

Викладання Біблії в духовних школах як предмет дискусії академічної професури

У прямому (хоча й не зовсім у «безпосередньому» – очевидно, через інертність імперської бюрократичної системи) зв'язку із «Правилами» Я. Олесницького, на перший погляд доволі несподівано, опинилася ще одна подія, документально зафіксована двадцятьма роками пізніше, у 1896 р. Один із документів – записка професора Санкт-Петербурзької духовної академії Миколи Глибоковського з викладом міркувань щодо змін у програмі та методах викладання Святого Письма в духовних семінаріях, зроблена згідно з указом Св. Синоду за № 429 від 24 січня 1896 р. предметом обговорення в духовних академіях імперії⁴. Другим документом є зафіксований у протоколі засідання Ради Київської духовної академії від 29 листопада 1896 р. висновок створеної на запит Св. Синоду комісії у складі професорів С. Сольського, Я. Олесницького (!), Ф. По-

¹ Див.: *Keil C. F. und Delitzsch F. Biblischer Commentar über das Alte Testament. Theile I–V: I Th. 1 B. die Bücher Moses; II Th. Profetische Geschichtsbücher; 1 B. das Buch Iosua, Richter, Ruth; 2 B. die Bücher Samuels, 3 B. die Bücher der Könige; III Th. profetische Bücher: 1B. der Profet Iesaia, 2 B. der Profet Ieremia und die Klagelieder, 3 B. der Profet Ezechiel, 4 B. die zwölf kleinen Profeten, 5 B. der Profet Daniel; IV Th. Poetische Bücher: 1 B. die Psalmen, 2 B. das Iob, 3 B. das Solomonische Spruchbuch, 4 B. Hoeslied und Koheleth; V Th. Die Nach-exilischen Geschichtsbücher: Chronik, Esra, Nehemia und Esther; VI Th. Die Bücher der Makkabäer.* – Leipzig, 1861–75.

² У ці ж роки в КДА був здійснено та опубліковано (до речі, за редакцією Я. Олесницького) переклад ще однієї великої праці К. Ф. Кейля. Див: *Руководство к библейской археологии. Часть I. Богослуженные отношения израильтян.* Карла Фридриха Кейля, доктора и профессора богословия, члена немецкого восточного и историко-теологического общества в Лейпциге. Перевод с немецкого под редакцией А. Олесницького // ТКДА. – 1871. – № 12. – С. 1–48; 1872. – №№ 1, 3, 7, 9, 11, 12. – С. 49–288; 1873. – №№ 1–7, 9–12. – С. 289–464; 1874. – №№ 1–7. – С. 465–592; Часть II. Гражданственно-социальные отношения израильтян // ТКДА. – 1874. – №№ 9, 11. – С. 1–32; 1875. – №№ 2–4, 6–8, 10, 12. – С. 33–208; 1876. – № 3 2, 4–10, 12. – С. 209–384.

³ Див. відому тоді працю В. М. А. де Ветте, присвячену повчальним книгам Старого Завіту: *Commentar über die Psalmen.* – Heidelberg, 1811; 2-te Auflage. – Heidelberg, 1823.

⁴ Див.: *Извлечения из Протоколов Совета КДА за 1896/97 уч. год* // ТКДА. – 1896. – № 5. – Приложения. – С. 98–112.

кровського та доцента В. Рибинського про зміни в методі викладання Святого Письма в духовних семінаріях від 7 листопада 1896 р. (щодо міркувань і пропозицій професора Глубоковського)¹.

Зв'язок цих документів із «Правилами» Я. Олесницького 1877 р. виявився, на наш погляд, не випадковим. Обговорення проблем викладання Біблії у духовних семінаріях, ініційоване Синодом у 1896 р., специфічно висвітлює те саме коло проблем, пов'язаних із суспільним функціонуванням біблійного тексту, зокрема, проблему його сприйняття у масовій релігійній свідомості в інтересах офіційної церковної ідеології та, найголовніше, проблему його адекватного та ефективного навчального викладу.

Адже духовні семінарії якраз і готували парафіяльних священиків – основних «медіаторів» між церковною традицією, з одного боку, та повсякденною релігійною свідомістю й практикою широкого православного загалу – з другого. До того ж саме священики-випускники семінарій становили основний контингент студентів духовних академій, і рівень засвоєння ними знань про Святе Письмо прямо впливав як на їхні результати при вступі, так і на рівень бібліологічного навчання протягом чотирьох академічних років.

Деякі деталі обговорення прямо вводять нас до того самого культурного, ідейного та методологічного контексту, в якому було ініційовано та вироблено «Правила» Я. Олесницького. Зокрема, професор М. Глубоковський у своїй записці критично аналізував семінарську програму викладання Святого Письма 1867 р. Фактично, то був час створення старозавітної частини майбутнього синодального перекладу і, разом із тим, доба панування саме тих принципів, правил і звичок у викладанні Святого Письма, які у 1877 р. намагався скоригувати своїми «Правилами» Я. Олесницький, котрий прагнув якомога оптимальнішої популяризації величезного масиву традиційних і новітніх знань про Біблію та інтеграції цих знань із російськомовним біблійним текстом.

Ось і М. Глубоковський, критикуючи як небажану «перевагу вступних і пояснювальних знань над екзегетичними», що створює небезпеку сумнівів, наголошуючи на першорядності «увиразнення керівних засад, яких трималася церква у визначенні цінності священних писань», закликаючи зосередитися на «теоретично-фактичному обґрунтуванні повної віри у непорушність канону», за-

¹ Див.: Извлечения из Протоколов Совета КДА за 1896/97 уч. год // ТКДА. – 1897. – № 9. – Приложения. – С. 81–85.

пропонував правило, яке перегукувалося з одним із «загальних» правил Я. Олесницького. Йшлося, зокрема, про необхідність спрямовувати головну увагу при викладанні Святого Письма «переважно на вивчення змісту священних книг за самими текстами, а не за шкільними посібниками, і на точність засвоєння думок в їх автентичному зв'язку та послідовності», натомість побічні відомості повідомляти «лише тією мірою, якою вони необхідні для досягнення цієї мети...»¹.

Що ж до цих «побічних відомостей», то ними мали бути переважно джерела церковно-традиційні – головним чином, святоотчі: М. Глубоковський саме і схвалює як приклад «задовільного» і «корисного» впровадження пропонованого ним принципу вже згадане нами петербурзьке видання (1894) ісагогічної хрестоматії Я. Олесницького².

Київські професори, відповідаючи на записку петербурзького професора, підтримали його у необхідності подолати негативну практику вивчення Біблії переважно за підручниками, а не за самим священним текстом: «потрібно спрямувати увагу учнів... до самої Біблії та її тексту»; «тлумачення має ґрунтуватися на належним чином засвоєному тексті... і не повинно обмежуватися заучуванням внесених до підручника коментованих віршів...»; «уроки з історії біблійної мають пристосовуватися до її джерела, до біблійних книг...»³. Щоправда, тут же визнавалася наявність у біблійному тексті «деяких розділів, незручних в педагогічному відношенні...» (курсив мій. – С. Г.), які дозволялось і навіть рекомендувалось «вилучати» з процесу вивчення⁴.

Проте найбільш показово, що у висновках київської академічної комісії у відповідь на міркування та пропозиції М. Глубоковського пролунали думки про необхідність «видання шкільної навчальної Біблії», яка б водночас була «належною тлумачною (курсив мій. – С. Г.) Біблією». Яку роль відіграли тут об'єктивні обставини та потреби, а якою мірою ці формулювання виникли під впливом самого Я. Олесницького як члена комісії, годі нині й гадати; проте такий вплив не можна також і заперечувати. Адже деякі методичні вимо-

¹ Див.: Извлечения из Протоколов заседаний Совета Киевской духовной Академии 1895/96 уч. год // ТКДА. – 1896. – Приложение. – С. 102–104.

² Там само. – С. 104 (див.: примітки М. Глубоковського).

³ Див.: Извлечения из Протоколов Совета КДА за 1896/97 уч. год // ТКДА. – 1897. – № 9. – Приложение. – С. 81–82.

⁴ Там само.

ги, висловлені професорами КДА до бажаної майбутньої «навчальної», або «тлумачної» Біблії для семінарій, є конгеніальними, або навіть збігаються з вимогами колись сформульованими Я. Олєсницьким щодо синодального перекладу, призначеного «для домашнього повчання» широкого загалу. Наприклад, «шкільна навчальна Біблія», на думку київських професорів, мала б бути виданою «з короткими вступними відомостями на початку кожної біблійної книги та глави», до того ж «наділеною, у підрядкових примітках (курсив мій. – С. Г.), усіма тими поясненнями неясних місць, які потрібні учням, та й усім взагалі православним читачам слова Божого»¹ (курсив мій. – С. Г.).

Акцент саме на апологетичних завданнях вивчення та викладання Біблії увиразнився й у мотивації київських професорів на користь збільшення обсягу лекційних занять із Старого та Нового Заповітів. Так, збільшення обсягу лекцій під час вивчення Четвероевангелія та книги Діянъ апостольських пов'язувалося із «сучасними закидами ересіархів, які заперечують тотожність православної церкви з церквою апостольською». А у Старому Завіті пропонувалося «проходити усі книги, без прогалин, не виключаючи книг неканонічних, у витлумаченні яких майбутній пастир церкви може зустріти суперників у особі сектантських начотчиків, які вже не обмежуються одним Новим Заповітом, а звертаються до всіх біблійних книг»². Апологетичний, а також і місіонерський пафос зміцнювався закликом до «позакласного звернення учнів до Святого Письма», «позакласного спілкування» з ним задля того, щоб подолати «...нерозвиненість смаку до читання і слухання слова Божого...» та, найголовніше, – притаманну багатьом майбутнім священикам «...неясність усвідомлення майбутнього духовного учительства народу на ниві слова Божого...»³.

Щодо рекомендацій М. Глибоковського (який спирався ще на зміст програми 1867 р.) радикально збільшити обсяг викладання грецької мови шляхом переведення її з розряду мови «класичної» на мову «біблійну»⁴ комісія виявилася значно поміркованішою. Не заперечуючи важливості такого кроку, члени комісії визнали його надто «важким» для семінарій. Проте члени комісії погодились із

¹ Див.: Извлечения из Протоколов Совета КДА за 1896/97 уч. год // ТКДА. – 1897. – № 9. – Приложения. – С. 82–83.

² Див.: Там само. – С. 84.

³ Див.: Там само. – С. 83.

⁴ Див.: Извлечения из Протоколов Совета КДА за 1896/97 уч. год // ТКДА. – 1896. – № 5. – Приложения. – С. 105–111.

необхідністю звернення до грецького оригінального тексту Біблії «у місцях, найважливіших у догматичному відношенні», для «роз'яснення богословської термінології» або місць, «неясно переданих слов'янським текстом»¹.

Парадоксально, але саме грецька мова, незважаючи на пієтет перед Септуагінтою, найменшою мірою вивчалася як мова Біблії. Типовою була ситуація, про яку дізнаємося, наприклад, зі звіту про навчальний процес у 1888/89 рр.: грецьку мову вивчали в КДА доволі інтенсивно, хоча часто й не як біблійну мову; викладання велося протягом року переважно на основі класичних античних текстів (аналогічно до вивчення латини), практично без залучення біблійного текстуального матеріалу².

Тут ми торкаємося ще однієї важливої складової процесу викладання бібліологічних знань у КДА, яким він усвідомлювався і на рівні офіційно-урядовому, і в академічному професорському середовищі.

Викладання та вивчення «біблійних мов» у КДА: ідейно-методологічний і методичний аспекти

Питання про викладання однієї з «класичних» мов як мови «біблійної», порушене у висвітленій вище дискусії, було не поодиноким випадком. Вивчення й викладання оригінальних біблійних мов в Академії мало свою потужну історію, було серед специфічних чинників, що впливали на забезпечення належного культурологічного підґрунтя для розвитку вітчизняної біблеїстики впродовж усього ХІХ ст., а на кінець століття виопуклилося дещо своєрідно – і з ідейного, і з методичного боку.

Визначення й закріплення статусу «мов Біблії», так само як і «мов літургії», завжди було питанням не лише культурно-історичним, а й становило одну з ознак ідентичності різних християнських конфесій. У нашому випадку маємо справу з православ'ям, де текстуальною основою для сприйняття та освоєння Святого Письма є Старий Завіт грецькою мовою, сприйнятий у версії Септуагінти, який став зразком і для церковнослов'янської Біблії.

¹ Див.: Извлечения из Протоколов Совета КДА за 1896/97 уч. год // ТКДА. – 1897. – № 9. – Приложения. – С. 84.

² Див.: Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1888/89 учебный год // Извлечение из протоколов Совета КДА за 1888/9 учебный год. – К., 1890. – С. 26–27.

Долучення ж давньоєврейської мови до кола «оригінальних біблійних», крім своєрідної «пам'яті про спадковість»¹, мало ще й реформаційну ідеологію з її *sola Scriptura* та поверненням до першоджерел у вигляді масоретського давньоєврейського тексту. Тож у постреформаційну та новочасну добу не лише грецька або латина, а й давньоєврейська ставали актуальними для дослідження та викладання Святого Письма. Увага до перекладання Біблії, до вивчення та застосування в її тлумаченні оригінальних біблійних мов, звернення до філологічно-критичних методів актуалізувалися в європейській біблеїстиці ще й у зв'язку з поширенням у XVIII ст. пієтистського руху. Давні ж контакти київської православної школи із західною університетською культурою визначили усі ці можливості й для вітчизняного духовно-академічного середовища.

У Київській Академії ще з XVII та XVIII ст. були доступними тексти Біблії як гебрійською, так і грецькою мовами, а також багатомовні видання². Наявність цих видань свідчила про значні можливості для текстологічного опрацювання біблійного матеріалу і герменевтично-екзегетичних вправ та формування бази для вивчення оригінальних мов Біблії. Умови для лінгвістичної освіти, читання оригінальних біблійних текстів, компаративних досліджень у царині стародавніх і сучасних перекладів створювала наявність словників та граматик з давніх мов³.

Праці німецьких пієтистів стали важливим компонентом вивчення та дослідження Святого Письма в Академії. Певної системності це набуло з 1730-х рр., коли процес опанування біблійних мов в Київській Академії очолив Симон Тодорський, який викладав тут грецьку, єврейську та німецьку мови з 1738 року. Характерною рисою його курсів була граматична практика, пов'язана із читанням та аналізом єврейського біблійного тексту, особливо П'ятикнижжя. Це відіграло свою роль у формулюванні ідеологічних настанов щодо вивчення біблійних мов у Київській Академії XVIII ст., відображених, зокрема, у «Духовному регламенті» Ф. Прокоповича⁴.

¹ У III–V ст. н. е. у східному християнстві це – текстологічна праця Орігена (Гекзапла), а в західному – латинський переклад Біблії Ієроніма Стридонського (майбутня Вульгата).

² Див.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии со введ. и прим. Н. И. Петрова и Ф. И. Титова – Отд. II. – Т. V. – К., 1908. – С. 302–303, 330, 360–362.

³ Див.: Там само. – С. 329, 331, 333, 356–357, 366, 448, 450, 452–460.

⁴ Див.: Там само. – Отд. II. – Т. I. – Ч. 1. – К., 1904. – С. 8.

Проблеми викладання та засвоєння в Академії «східних священних мов» неодноразово обговорювалися на найвищому рівні церковного керівництва; зазначалася необхідність, окрім сучасних європейських, французької та німецької, вивчати «єврейську, а найбільше грецьку, які потрібні для розуміння Священного Письма...»¹. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. ці мови постійно входили до академічного *curriculum*'у. У «Височайшому указі Святішого Синоду про перетворення духовних шкіл та доповіді Комітету з питання вдосконалення духовних училищ» (яким було започатковано реформу духовних навчальних закладів Російської імперії) пунктом VI запроваджувалися класи мов – єврейської, грецької, латини². У затвердженому імператором Олександром I проекті Статуту духовних академій від 30 серпня 1814 р., що унормовував діяльність реформованих духовних шкіл, у тому числі й Київської Академії, про викладання та практичне використання оригінальних біблійних мов ішлося у п. 166 рекомендацій за розділом «наук богословських»; вони утверджувались у статусі обов'язкових курсів³.

У 1830–1850-х рр. єврейська та грецька мови були предметами публічних іспитів для студентів «вищого відділення». Це сполучалося з екзегетичними вправами, які теж вимагалися на іспитах, – читання та роз'яснення глав з окремих старозавітних книг, «з розбором єврейського оригіналу», або «герменевтичним розбором»⁴. Святе Письмо та «біблійні» мови вивчали студенти обох відділень (вищого й нижчого) протягом чотирьох років навчання. Як на «нижчому», так і на «вищому» відділеннях грецьку мову викладали чотири години; єврейську мову – дві години на тиждень.

У XIX ст. Київська духовна академія мала потужних викладачів єврейської мови. Серед них був, наприклад, професор Стефан Соловйов, який уклав граматику халдейської мови, що дістала схвальний відгук не лише київських професорів, а й такого відомо-

¹ Див.: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии... – Отд. II. – Т. II. – К., 1906. – С. 356–358; Отд. III. – Т. I. – К., 1910. – С. 98–99.

² Див.: Там само. – Отд. III. – Т. II. – К., 1911. – С. 372–373.

³ Див.: Там само. – Отд. III. – Т. IV. – К., 1913. – С. 105–106, 136.

⁴ Див., напр.: Указание предметов, предназначенных для публичного испытания студентов Киевской духовной академии, имеющего быть 1834 года. – К., 1834. – С. 3, 4; Программа публичного испытания студентов Киевской духовной академии, имеющего быть 30-го июня 1849 года по случаю окончания XVI-го учебного курса. – К., 1849. – С. 6; Программа публичного испытания студентов Киевской духовной академии по окончании пятого учебного курса. – К., 1851. – С. 4.

го гебраїста, як прот. Герасим Павський, але не могла бути видрукована через відсутність абетки у типографії Києво-Печерської Лаври та «иных средств у автора». Не менш відомим був Іван Максимович, який тривалий час посідав кафедру гебраїстики (1836–1861) і разом із своїм учнем і наступником Михайлом Гуляєвим (посідав кафедру у 1861–1866 рр.) багато попрацював над перекладами з гебрейської мови старозавітних священних книг. Так, І. Максимович брав участь у підготовці «синодального» перекладу Біблії: йому було доручено опрацювати 1 Сам. (1 Цар.), з якої він встиг перекласти 19 розділів і книгу Екклесіаста¹. М. Гуляєв у період підготовки «синодального» перекладу працював над низкою «історичних» книг Старого Завіту (1–2 Сам, 1–2 Царів (3–4 Цар.); 1–2 Хр. (1–2 Пар.); Ездри; Неємії; Естер). Його переклади супроводжувалися історичними та філологічними примітками-коментарями². Нарешті, наприкінці 1860-х рр. Київська духовна академія виховала, мабуть, найобдарованішого за усе століття гебраїста в особі професора Якима Олесницького, який «поставив вивчення гебрейської мови та біблійної археології на строго науковий ґрунт у повній відповідності до новітніх успіхів науки у цій галузі»³.

Цікаво звернутися до академічних звітів 1880-х рр., де знаходимо свідчення про вже зрілого Олесницького-викладача, зокрема, про структуру його курсів і метод викладання. Систематично поєднуючи викладання давньоєврейської мови та біблійної археології⁴, Я. Олесницький здійснював свого роду методологічний прорив у вітчизняній бібліологічній освіті. Для біблійної археології він створював історико-лінгвістичне підґрунтя, а біблійну мову вписував у органічний для неї історико-культурний контекст.

Усвідомлення необхідності викладання та вивчення в Київській духовній академії оригінальних біблійних мов упродовж другої

¹ Див.: Чистович И. А. История перевода Библии... – С. 317–318 (відгук проф. Д. А. Хвольсона на переклад Максимовича див.: Дело конференции Санкт-Петербургской духовной академии за 1860 г. – № 26).

² Див.: Исторические книги Священного Писания Ветхого Завета. – К., 1866; Православная Богословская Энциклопедия. – Т. 4. – С. 799–800.

³ Див.: Титов Ф. И. Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1916): Историческая записка. – К.: Гопак, 2003. – С. 377–379.

⁴ Див.: Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1886/87 учебный год // Извлечение из протоколов Совета КДА за 1886/87 учебный год. – К., 1888. – С. 21, 24. Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1887/88 учебный год // Извлечение из протоколов Совета КДА за 1887/88 учебный год. – К., 1889. – С. 21; Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1888/9 учебный год // Извлечение из протоколов Совета КДА за 1888/89 учебный год. – К., 1890.

половини, а надто – останньої чверті XIX ст. відбувалося внаслідок складної взаємодії внутрішніх потреб та зовнішніх впливів. Інтенсивне опрацювання слов'янських, грецьких та єврейських текстів ще у XVIII ст. стимулювалося необхідністю виправлення церковнослов'янської Біблії, а у XIX ст. – створенням низки біблійних перекладів (переклади Російського Біблійного товариства російською та іншими мовами, російськомовний «синодальний» переклад, національні переклади, у тому числі, українські). Так, «синодальний» переклад Біблії став свого часу важливим наслідком сприйняття православною церквою здобутків європейської біблеїстики у галузі дослідження біблійного тексту та методологічних підходів до перекладацької праці, що синтезували святоотчу спадщину і здобутки часів європейської Реформації та новочасної доби. Найважливішим тут було визнання цінності для біблійного перекладу масоретської текстологічної традиції поряд із Септуагінтою та використання масоретського тексту для перекладання Біблії та православної екзегези, а також актуалізація Св. Синодом питання про систематичне вивчення у православних духовних навчальних закладах давньоєврейської мови поряд із грецькою для повнішого та глибшого осягнення Святого Письма та біблійної історії.

Обговорення цього питання дістало відображення, зокрема, у протоколах засідань Ради Київської духовної академії. Так, п. III протоколу від 30 листопада 1888 р. містив відповідний Указ Св. Синоду від 25 жовтня за № 5360. Там само знаходимо довідку, яка засвідчує, що першість у цій ініціативі мала б належати саме КДА: ще 19 жовтня 1885 р. член її Ради, професор Я. Олесницький вносив пропозицію зробити вивчення єврейської мови та біблійної археології обов'язковим для всіх студентів Академії, як це було до 1869 року. Рада Академії (як свідчить протокол засідання від 31 жовтня 1885 р.) схвалила цю пропозицію і, згідно з чинним порядком, подала свою ухвалу на затвердження Св. Синоду, але це подання залишилося без відповіді. Цього ж разу Рада КДА створила експертну комісію у складі ординарного професора Яким Олесницького (єврейська мова, біблійна археологія), доцента Арсенія Царевського (Св. Письмо Старого Завіту), доцента Федора Покровського (біблійна історія)¹.

¹ Див.: Извлечение из протоколов Совета КДА за 1888/89 учебный год. – С. 75–77.

У пункті VII протоколу засідання Ради КДА від 27 січня 1889 р. подано висновки цієї комісії, в яких наголошувалася необхідність вивчення оригінальних біблійних мов для викладання та дослідження Святого Письма. Йшлося, зокрема, про те, що орієнтація у розбіжностях між різними біблійними перекладами вимагає «ретельного вивчення єврейського тексту священних книг і його варіантів». Водночас знання оригінальної біблійної мови дасть змогу запобігти надмірному зверненню до західних перекладів «як до останньої інстанції», а отже, перешкоджатиме зміцненню у православної духовно-академічній освіті «не завжди корисного і бажаного впливу західної біблійної науки».

Члени комісії слушно вказували також на те, що незнання студентами давньоєврейської мови негативно позначається на викладанні біблійної ісагогіки та екзегетики, особливо Старого Завіту. Зокрема, вивчення ісагогіки часто підміняється «популяризацією», а отже, відбувається ігнорування чи профанація «незручних для популяризації» загальних ісагогічних питань – таких, як історія зовнішнього вигляду старозавітного тексту, історія перекладів і тлумачень, питання про метричні форми старозавітної поезії тощо. Щодо спеціальної ісагогіки (наприклад, питання про достовірність кожної біблійної книги), у висновках комісії відзначалася необхідність досліджувати «філологічні засади, які не можна обговорювати зі слухачами, що не розуміються на мові Біблії». Нарешті, йшлося про неможливість адекватного тлумачення текстів «без звернення до єврейського оригіналу»¹. Ця позиція відбивала-таки вплив європейської біблеїстичної науки (попри декларовану стурбованість щодо її засилля). До того ж, ця позиція певною мірою суперечила офіційному церковному пієтету перед Септуагінтою та церковнослов'янською Біблією.

Якою ж цього разу була реакція синодального начальства? У протоколі Ради КДА від 17 серпня 1889 р. наведено Указ Св. Синоду від 21 червня 1889 р. за № 2379, яким визначено таке: не впроваджуючи загальним розпорядженням єврейської мови до числа загальнообов'язкових предметів для студентів I курсу, надати Радам духовних академій право самотійно запровадити обов'язкове вивчення цього предмета на I курсі, «як експеримент». У зв'язку з цим рішенням Рада КДА ухвалила зробити загально-

¹ Див.: Там само. – С. 149–151.

обов'язковим для всіх студентів I курсу вивчення єврейської мови (дві лекції на тиждень), залишивши біблійну археологію у складі «словесних наук» (поєднавши її із вивченням Св. Письма. – С. Г.)¹.

Структура викладання бібліологічних дисциплін у Київській духовній академії, її ідеологія та методика

Розглянуті вище сюжети з історії бібліології у стінах КДА відбили найсуттєвіші та найактуальніші на різних етапах досліджуваного періоду проблеми становлення й розвитку предметно-дисциплінарної структури процесу викладання знань про Біблію. Подамо короткий обрис цієї структури в її усталеному на кінець XIX – початок XX ст. вигляді, випрацьованому за рахунок ефекту акумулювання навчально-організаційних трансформацій, формування потужної джерельно-бібліотечної та методичної бази та, найголовніше, завдяки нелінійному ефекту помноження об'єднаних зусиль представників кількох поколінь викладачів Академії. Спільність долі цих людей (Академія як *alma mater*, згодом – життєве покликання до дослідницької та викладацької праці), ідейна спадкоємність і наступність зв'язків учительства-учнівства, спільний досвід освоєння вітчизняної та світової біблеїстичної спадщини забезпечили саме у цей час певну сталість і завершеність структури навчального процесу з бібліології, критеріїв організації та оцінки його результатів.

Структура викладацької діяльності у галузі бібліології цілком визначалася статусом Київської духовної академії як навчального закладу офіційної, державної церкви та пов'язаним із цим статусом домінуванням богословсько-апологетичних завдань і настанов. Професійна реалізація богословів-біблеїстів Академії як науковців і викладачів, відповідно, передбачала кілька видів діяльності: а) лекційний виклад кожної науки «у відповідності до її сучасного стану та у суворій відповідності духові православ'я... за порядком укладених і затверджених Радою програм...»; б) «керівництво студентами в розробці питань, що стосуються предметів їхніх спеціальних занять і рецензування їхніх творів...»; в) «перевірка знань і оцінка

¹ Див.: Извлечение из протоколов Совета КДА за 1889/90 учебный год. – К., 1891. – С. 3–6.

успіхів студентів у репетиціях та іспитах»; г) «спеціальна праця учбова та літературна...»¹.

Остання, до речі, стосувалася не лише науково-богословської, а й освітньо-просвітницької та проповідницької діяльності, які так само потребували використання Святого Письма (з елементами практичної, гомілетичної та моральної екзегези). Йшлося, наприклад, про популярні релігійно-дидактичні публікації, розраховані на «підвищення кваліфікації» парафіяльного духовенства або призначені для *повчального читання* серед православних мирян², а також проповіді – т. зв. «Слова» – на недільні біблійні читання під час Великого посту³ (часто, на Пасії), підготовка яких була звичайним елементом богословсько-екзегетичної та церковно-педагогічної діяльності київської духовно-академічної професури.

У загальній структурі академічної богословської освіти як старозавітний, так і новозавітний матеріал застосовувався у «вступі до кола богословських наук» – під час викладу питань про загальне поняття релігії та порівняльного огляду релігій («про релігію старозавітну та новозавітну») ⁴. Власне бібліологічні предмети поділялися на загальнообов'язкові та ті, що викладалися у «паралельних класах». Серед загальнообов'язкових були: «Св. Письмо Старого Завіту», «Св. Письмо Нового Завіту», «біблійна історія»; у філологічному класі вивчалися «єврейська мова та біблійна археологія».

У курсі Старого Завіту (ним опікувався протягом означеного періоду доцент Арсеній Царевський) на першому році навчання викладали історико-критичний вступ до старозавітних книг: загальний (походження, формування канону, збереження тексту в

¹ Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1885/86 учебный год // ТКДА. – 1887. – № 2. – С. 170.

² Див.: Сольский С. М. Апостолы и их вера после явления им воскресшего Господа // Воскресное чтение. – 1880. – № 16. – С. 164–166; Його ж. Св. Иоанн Богослов // Там само. – 1880. – № 39. – С. 425–428; Його ж. Рождество Христа Спасителя // Там само. – 1880. – № 51. – С. 555–558; Його ж. Крещение Господне // Там само. – 1881. – № 1. – С. 5–7; Його ж. Св. апостолы Петр и Павел // Там само. – 1883. – № 27. – С. 235–238; Його ж. Прощальная беседа Апостола Павла с ефесскими пастырями // Руководство для сельских пастырей. – 1869. – № 2. – С. 8–16, 37–43, 77–85.

³ Див., напр.: ТКДА. – 1872. – № 3. – С. 601–608; 1873. – № 3. – С. 435–442; 1874. – № 3. – С. 350–358; 1875. – № 4. – С. 230–238; 1878. – № 4. – С. 191–196; № 5. – С. 230–238; 1884. – № 4. – С. 642–651; 1885. – № 4. – С. 457–467; 1886. – № 4. – С. 529–538; 1887. – № 4. – С. 523–533; 1888. – № 5. – С. 45–52.

⁴ Див., напр.: Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1885/86 уч. год. – С. 170–171.

оригіналі та перекладах, історія тлумачень) та спеціальний (до кожної групи книг: законодавчих, історичних, учительних); на другому році викладали історико-екзегетичний вступ до пророчих книг.

Курс Нового Завіту (у викладі професора Стефана Сольського) розпочинався на третьому році навчання загальним історико-критичним вступом (історія походження, формування канону, збереження тексту новозавітних священних книг), за яким ішов спеціальний вступ до Четвероевангелія, Діянй апостольських, соборних послань, супроводжений «критичним розбором негативних точок зору стосовно їх походження» й «оглядом змісту та роз'ясненням найбільш важких для розуміння місць». Студенти четвертого курсу слухали у викладі того ж С. Сольського спеціальний історико-екзегетичний вступ до послань апостола Павла до книги Апокаліпсис¹.

У цілому курси Св. Письма, які читали в КДА, були доволі стандартизовані, що, звісно, не виключало деякі незначні модифікації в окремі роки. Наприклад, на першому курсі могли викладати спеціальний вступ до історичних книг та П'ятикнижжя, супроводжений «розглядом зауважень негативної критики», а на другому курсі час присвячувався викладу змісту та роз'ясненню книг великих і малих пророків, якому передували «попередні відомості про пророків та пророче служіння»².

У межах такої навчальної дисципліни, як «біблійна історія», котра відігравала вагомую роль у формуванні світогляду студентів, а часом (щодо найдавнішої історії людства) слугувала й альтернативою світській «усесвітній історії», доцент Федір Покровський викладав першокурсникам предмет, завдання та джерела цієї науки; історію первісної людини «від сотворення світу до покликання Авраама», супроводжену «роз'ясненням непорозумінь, викликаних негативною критикою, стосовно біблійних оповідей про ті чи інші події...»; історію виокремлення і розвитку єврейського народу, його державності та долі «до пришествя Спасителя світу», а також «нарис подій, які підготували хресну смерть Ісуса Христа та заснування Христового царства...»³.

¹ Див.: Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1885/86 учебный год. – С. 171.

² Див., напр.: Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1888/89 учебный год // ТКДА. – 1890. – № 1. – С. 115.

³ Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1885/86 учебный год. – С. 171–172; Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1888/89 учебный год. – С. 116.

Вивчаючи під керівництвом професора Якима Олесницького «єврейську мову та біблійну археологію», студенти I курсу опановували «загальні відомості» про давньоєврейську мову, її історію, стосунок до інших семітичних мов, про семітичні абетки, а також курс граматики, який супроводжувався «перекладом різних місць із книг старозавітних», або певних розділів з якоїсь одної книги «для практичного вивчення етимології та синтаксису». Студенти II курсу вивчали біблійну археологію, її джерела та історію, «археологію старозавітних святилищ та богослужінь», або ж «відомості про домашні та громадянські старожитності єврейського народу»; для вправлення у єврейській мові здійснювали переклад і аналіз старозавітних псалмів або малих пророків¹. Як уже згадано, грецьку та латину вивчали практично без залучення біблійного матеріалу²; тут цілковито успадковувалася семінарська традиція, що часом викликало негативну реакцію академічної професури (згадаймо вже відому нам дискусію щодо викладання біблійних мов і Святого Письма в семінаріях).

Бібліологічні предмети, як свідчать офіційні звіти, мали типовий графік навантаження: «чотири лекції на тиждень або не менш як три...»³. Крім того, вивчення цих предметів передбачало (згідно з §§ 121, 127 академічного статуту) обов'язкове опрацювання студентами спеціальної літератури (з використанням ресурсів бібліотеки КДА) та складання «репетицій і щорічних іспитів» (згідно з §§ 122, 130, 131, 145 академічного статуту та на виконання постанови Ради КДА від 26 жовтня 1884 р.)⁴. Крім того, академічною програмою було передбачено підготовку студентами курсових творів зі Святого Письма Старого Завіту (I рік навчання) та Святого Письма Нового Завіту (III рік навчання). Студенти IV курсу «писали на здобуття вченого ступеня твори з різних наук на різні теми богословського змісту, оголошені ними на початку звітнього року». З-поміж цих тем дослідження Біблії у різних аспектах посідало помітне місце. Так, у різні роки від 9 % (5 з 54) до 15 % (6 з 40) творів на здобуття ступеня кандидата богослов'я випускники присвячу-

¹ Див.: Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1885/86 учебный год. – С. 177; Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1888/89 учебный год. – С. 122.

² Див.: Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1885/86 учебный год. – С. 179–180.

³ Див.: Там само. – С. 181.

⁴ Див.: Там само. – С. 196–197.

вали біблійній археології, біблійній історії та культурі, біблійній ісагогіці та екзегезі, біблійному богослов'ю, порівняльно-релігієзнавчому дослідженню Біблії. Приміром, у 1885/86 навчальному році предметом кандидатських творів були хибні вчення, викриті у Першому посланні апостола Йоана; зіставлення трьох синоптичних євангелій з четвертим; судочинство у давніх євреїв; твори Йосифа Флавія як джерело біблійної історії; археологія старозавітного священничого служіння¹. У 1888/89 навчальному році предметом студентських досліджень були вавилонський полон і його роль в історії іудеїв; релігія вавілонян та її стосунок до Біблії; порівняння зороастризму з біблійною релігією; археологія євангельських оповідей про Ісуса Христа; дослідження та зіставлення різних апостольських послань².

Найкращі кандидатські твори після доопрацювання і видання друком захищали на «колоквіумі» (у присутності членів Ради та запрошених нею осіб) як магістерські дисертації. В окремі роки майже половина таких праць була присвячена бібліологічній тематиці, хоча це й не було сталим явищем³.

На особливу увагу заслуговують теоретичні та методичні вимоги до структури і змісту самостійних студентських досліджень з біблеїстики, уявлення про які найкраще дає ознайомлення із відгуками-рецензіями викладачів КДА на кандидатські та магістерські твори її випускників. Ці вимоги, увиразнюючи фаховий рівень дослідницьких і герменевтичних програм київських біблеїстів, можуть розглядатися й як важливий компонент навчального процесу з бібліології. Ці вимоги визначали також особливості наукового керівництва студентськими роботами, їх теоретико-методологічне та методичне спрямування, критерії оцінювання з погляду православної богословської освіти.

Зокрема, метою тексту Святого Письма визначалося «належне тлумачення» всіх, але насамперед віроповчальних, частин тексту як «особливо важких для розуміння». Кожну частину вимагалось аналізувати «не лише у строго-логічній послідовності», а й «у дусі вчення» біблійного письменника, уникаючи «тлумачень непевних

¹ Див.: Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1885/86 учебный год. – С. 190–193.

² Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1888/89 учебный год. – С. 136–14.

³ Див.: Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1885/86 учебный год. – С. 195.

і штучних». У зв'язку з цим схвалювалися широке використання бібліографічних та ісагогічних даних, поглядів коментаторів та екзегетів на досліджуваний біблійний текст, з'ясування «загальних ісагогічних питань» (дослідження обставин, мети, часу і місця написання аналізованого тексту), уважність до текстологічних особливостей, філологічних даних, літературного та історико-культурного контекстів, топографії, географії та історії місць, де відбувалися події, описані в біблійних книгах.

Використання коментаторської літератури теж мало відповідати певним критеріям їх відбору та аналізу як джерел ісагогічних відомостей і тлумачень. Тут віталось залучення спочатку святоотчих, а вже потім західних і вітчизняних коментаторів. Розгляд різноманітних аспектів біблійної оповіді повинен був здійснюватися передусім «за вченням біблійних письменників та отців церкви». При цьому вимагалось обов'язкове «зіставлення думок коментаторів з контекстом... оповіді», доказ положень твору «свідченнями біблійних і церковних письменників та певними логічними міркуваннями...», опертя на ісагогічні оцінки та тлумачення древніх отців-коментаторів. Врешті-решт, це мало виховувати в майбутніх богословах уміння «відрізнити правильні думки тлумачів від тих, які не узгоджуються з апостольським вченням....».

Взагалі ж, ознайомлення з давніми та сучасними коментарями вимагали не для демонстрації ерудиції, а для «кращого розуміння апостольського вчення». Бо ж сам біблійний текст вважався найбажанішим і найприроднішим джерелом (цю настанову ми вже згадували вище, розглядаючи дискусію про викладання Святого Письма в духовних школах). Основою критичного аналізу доробку різних коментаторів визнавалось зіставлення їхніх точок зору із змістом самої біблійної книги. Найбажанішим і таким, що відзначалося високою оцінкою, було звернення «до оригінального тексту для розв'язання спірних питань». Схвалювалось «видобування свідчень із першоджерел», зокрема, введення до наукового обігу самостійних перекладів. Зауважимо, що можливість останніх забезпечувалася належним рівнем викладання в Київській духовній академії оригінальних мов Біблії.

Найголовнішим апологетичним завданням вважався захист автентичності, достовірності, єдності та ідейної цілісності біблійного тексту. Така апологетика спрямовувалася передусім проти раціоналістичної «негативної критики» в європейській біблеїстиці

(зокрема, проти популярних тоді ідей щодо особливого значення у становленні Біблії генезису та взаємодії різних джерел, текстуальних редакцій, фрагментів та інтерполяцій, що формулювалися в контексті різних версій т. зв. «документарної», або «фрагментарної» теорій).

Досить широке використання іноземної (західної) літератури оцінювали як вимушене; було висунуто вимогу не підпадати під «вплив іноземної літератури», в тому числі раціоналістичних теорій – як у змісті суджень, так і в термінології (наприклад, висловлювалися застереження щодо опису певних феноменів давньоєврейської релігії в термінах модних теорій). Загалом наголошувалося на необхідності уникнення ідейної, теоретичної та стилістичної залежності від іноземних творів.

Проте метою таких застережень була не лише ідейна протидія раціоналістичній «негативній» критиці. Уникання «рабського» ставлення до джерел, «простої компіляції» ставало загальнометодологічним принципом самотійного опрацювання біблійного тексту, де «самостійність» мала ґрунтуватися на оптимальному поєднанні свідчень, символів і смислів, успадкованих від традиції та евристичних можливостей наукової критики. Звідси і заохочення до застосування в аналізі біблійного тексту даних із широкого кола позитивних наук, як-от антропології, психології, орієнталістики, семітології. Звідси ж намагання культивувати у студентів вміння «вибирати найкращих тлумачів.., які допомагають правильно з'ясувати смисл», здатність не повторювати загальновідомі положення, а робити власні висновки з аналізу різних точок зору на предмет. Цьому слугувала також низка загальних методологічних принципів, виявлених у зауваженнях, побажаннях та оцінках щодо рецензованих творів. Ідеться, зокрема, про принцип адекватного сприйняття точок зору опонентів, уникнення анахронізмів у спростуванні чужих аргументів («застарілих» і «неактуальних» поглядів, що «зробилися надбанням архіву»); про принцип відповідності між методом і завданнями дослідження (наприклад, стверджувалася необхідність спеціальної екзегези під кутом зору певної спеціальної проблеми тощо); про побажання рухатися не від абстрактної «системи» до конкретного «змісту», вишукуючи (або навіть штучно конструюючи) докази на підтвердження «системи», а від реального змісту до теоретичних узагальнень.

3-поміж вимог і побажань, які водночас слугували критеріями оцінювання стилю біблеїстичних творів студентів Академії, висувалася вимога тематичної та структурної цілісності, послідовності дослідження й викладу: в аналізі Святого Письма передбачалися «виявлення зв'язку віршів між собою та їх відношення до цілого», необхідність мовно-стилістичної «обробки» творів, уникнення «одноманітності прийомів» полеміки та критики, «спритність думки»; «стриманість у судженнях і поміркованість у викладі».

Пріоритетність богословсько-апологетичних акцентів у біблійних дослідженнях і викладах відбивалася у схваленні «простоти і природності» в екзегезі, уникнення «екзегетичних натяжок» та «вишуканих тлумачень». У цьому ж контексті культивувалося прагнення зрозуміти біблійний текст «не лише з точки зору наукової, теоретичної, а й життєво-практичної». Ці настанови стосувалися навіть структури досліджень: наприклад, «позитивні» (тобто апологетичні) тлумачення пропонувалося відносити до основного тексту, а критику, порівняння – до приміток тощо¹.

Отже, найбільш відповідним ідеальному взірцеві «цілком наукового ставлення автора до справи» поставав той студент, хто «віруючи у Святе Письмо як у слово Боже... приступає до позитивного нарису... не інакше, як розчистивши шляхом критики різноманітних негативних точок зору, ґрунт для себе»². Що ж до того *мінімуму мінімуму* ісагогічно-екзегетичної праці студента, якого вимагав ступень кандидата богослов'я, то він передбачав виразнення якщо не «глибинного розуміння», то принаймні здатності «оволодіти предметом у загальнодоступній формі», викладу здобутих результатів «загальнозрозумілою мовою», уникнення «вишуканих тлумачень», використання в якості «дороговказу» святоотчих коментарів³.

¹ Див. відгуки проф. Я. Олесницького та проф. М. Ковальницького на магістерську дисертацію В. Рибинського «Древнееврейская суббота»; доц. Д. Богдашевського та проф. С. Сольського на магістерську дисертацію Ф. Титова «Первое послание св. ап. Павла к Фессалоникийцам. Опыт исагогико-критико-экзегетического исследования»; відгуки проф. С. Сольського, проф. Ф. Покровського, доц. Д. Богдашевського, доц. В. Рибинського, доц. М. Маккавейського, доц. О. Глаголева, на різні кандидатські роботи: Протоколи Совета КДА за 1892/93 учебный год // ТКДА. – 1893. – Т. III. – Приложение. – С. 101–103, 105–109, 147–150, 199–202, 223–227, 242–244; Извлечения из Протоколов Совета КДА за 1900/01 учебный год // ТКДА. – 1902. – Т. I. – Приложения. – С. 299–301, 314–317, 350–353, 373, 381–383.

² З відгуку проф. Ф. Покровського (див.: Протоколы Совета КДА за 1892/93 учебный год. – С. 244).

³ З відгуку проф. С. Сольського (див.: Там само. – С. 227).

Безумовно, важливість такого напрямку загальної гуманітарної та богословської освіти, як вивчення Святого Письма в Київській духовній академії, визначалася специфікою Академії як православного церковного навчального закладу, орієнтованого на підготовку богословів, але насамперед – кадрів духовенства. Відповідно, з цим була пов'язана необхідність пошуку адекватних та ефективних форм як богословського, так і популярного викладу знань про Біблію. Досвід визначення концептуальних засад і спроби практичної розбудови його структури, реалізовані у стінах Академії найвидатнішими її біблеїстами останньої чверті XIX – початку XX ст., є актуальним та цікавими не лише з історичного погляду.

Освітня бібліологічна проблематика в КДА зазначеного періоду актуалізувалася, найбільшою мірою, в: а) пошуці адекватних методологічних і методичних засад розробки ісагогічних вступів як дидактичного знаряддя бібліологічної освіти в духовній школі; б) обговоренні шляхів створення «шкільної тлумачної Біблії» на основі загальнодоступного тексту (вільне поширення якого уможливилось з появою синодального перекладу) і відпрацювання задля цієї мети відповідної герменевтичної та дидактичної програми; в) дискусії про підвищення рівня викладання знань про Біблію у православних духовних школах (формально стосуючись духовних семінарій, ця дискусія заторкувала й духовно-академічне життя: по-перше, випускники семінарій утворювали основний контингент студентів духовних академій, а, по-друге, зміст і характер цієї дискусії визначалися саме академічною професурою); г) актуалізації у православній духовній школі, насамперед в духовних академіях, питання про глибше вивчення та ефективніше викладання оригінальних біблійних мов як бази для професійного богословсько-екзегетичного, місіонерсько-апологетичного та освітньо-просвітницького освоєння Святого Письма. Можна припустити наявність ідейно-концептуальної та певної методологічної спадкоємності цих біблійно-богословських і навчальних проєктів, у різні роки планованих або здійснюваних духовними академіями, в тому числі і Київською. Згадані процеси й події у навчальному та інтелектуальному житті КДА стали важливими віхами становлення вітчизняної бібліології як системи навчальних дисциплін. Чинність і суттєвість цих процесів та подій, можливість і необхідність їх розгляду в ідейно-методологічному, ме-

тодичному та структурно-організаційному аспектах визначили, своєю чергою базову структуру викладу бібліологічних курсів.

Усе це відкривало у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. нову добу в історії інтеграції Київської духовної академії до європейського духовного, наукового та культурно-освітнього контексту. Йшлося власне про входження православного духовно-академічного середовища у сформоване протягом названого історичного періоду поле культурно-конфесійної та методологічної взаємодії, головний наслідок якої – надзвичайно широкий підхід до досягнення світової та особливо християнської духовної та культурної спадщини – залишається актуальним дотепер.